

Tarihi Geçmişi ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi

Tokat Castle with its Historical Background and Defense Structure

Mesut ÇITAK

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doktora Öğr. Mesut ÇITAK

Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat, Türkiye

ORCID: [0000-0002-3920-4874](https://orcid.org/0000-0002-3920-4874)
e-mail: aymesmet@gmail.com

Başvuru/Submitted: 04.04.2023

Kabul/Accepted: 05.10.2023

Atf: Çıtak, Mesut, “Tarihi Geçmişi ve Savunma Yapısıyla Tokat Kalesi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2023): 484-503.

Citation: Çıtak, Mesut, “Tokat Castle with its Historical Background and Defense Structure”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (December 2023): 484-503.

Lisans/License:

Öz- Tokat Kalesi, Akdağların uzantısı olan sarp bir tepe üzerinde kurulmuştur. Konumu itibarıyla merkezî bir noktada bulunan kale, Tokat şehrinin önemli simgelerinden biridir. Şehir yerleşimi kalenin doğu ve güney yamaçlarında konumlanmıştır. Bu nedenle şehir kalekent tipolojisine sahiptir. Kalenin tam olarak ne zaman yapıldığı hususu net olmamakla birlikte, Pont Krallığı dönemine ait kaya mezarı ve basamaklı su tüneli kalenin ilk olarak bu krallık döneminde inşa edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kalenin savunma mimarisi, üzerinde bulunduğu tepenin topografik yapısına göre şekillenmiştir. Bu nedenle oldukça korunaklı olan kale, kuşatmalara günlerce direnebilmiştir. Kale ile ilgili kayıtlarda geçen ilk kuşatma Dânişmendli hükümdarı Dânişmend Gazi tarafından yapılan kuşatmadır. Bu kuşatma sonucu kalede Bizans hâkimiyeti sona ermiş, böylelikle günümüze kadar sürecek Türk hâkimiyeti başlamıştır. Sırasıyla Dânişmendli, Türkiye Selçuklu, Eretna, Kadı Burhâneddin ve Osmanlı idaresi ile yönetilen kale pek çok tarihi hadiseye tanıklık etmiştir. Korunaklı yapısı nedeniyle Osmanlı döneminde Çardak-ı Bedevi olarak adlandırılan kalenin zindanında önemli isimler tutsak edilmiştir. Zindan dışında; kale camii, dizdarhane, zeredhane gibi yapıların da kale içinde inşa edildiği bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler- Tokat, Kale, Savunma Yapısı, Kuşatma.

Abstract - Tokat Castle was built on a steep hill, which is an extension of the Akdağlar. The castle, which is at a central point due to its location, is one of the important symbols of the city of Tokat. The city settlement is located on the eastern and southern slopes of the castle. Therefore, the city has the Kalekent typology. It is not clear exactly when the castle was built, but the rock tomb and stepped water tunnel from the Pont Kingdom period strengthens the possibility that the castle was first built during the Pont Kingdom. The defense architecture of the castle is shaped according to the physical structure of the hill on which it is located. For this reason, the castle, which is very sheltered, was able to resist sieges for days. The first siege in the records about the castle was the siege made by Melik Gazi from Danishmend. As a result of this siege, the Byzantine domination in the castle came to an end, thus the Turkish domination, which will continue until today, has begun. The castle, which was ruled by Danishmendli, Kadı Burhâneddin and Ottoman administration, has witnessed many historical events. Important names were imprisoned in the castle dungeon, which was called Çardak-ı Bedevi during the Ottoman period due to its strong structure. A number of opinions have been put forward that one of these important figures was Voivode the Impaler. The area covered by the Tokat castle, which consists of an inner castle, is quite limited. For this reason, the settlement inside the castle consists of a dungeon, zeredhane, mosque and dizdarhane.

Keywords- Tokat, Fortress, Defense Structure, Siege.

Yayın Tarihi	26 Aralık 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 December 2023
Reviewers	Single Anonymized - A Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Thanks to its sheltered topographic structure, Tokat is a city that has hosted different civilizations. The most important element that makes the city sheltered is its castle. This castle was built on a hill, the extension of the Akdağlar, in accordance with the physical structure of the hill. It is doubtful who built the castle for the first time. However, the rock tomb on the southern slope of the castle strengthens the possibility that the castle was built during the Pont Kingdom. The most important source about the ancient history of Tokat is Strabo's Geography. In this work, today's Tokat city center and the castle are not mentioned at all. On the other hand, Komana, which is about 9 km away from the city center, is mentioned in detail. This shows that there was no significant settlement around the castle, at least in the period when Strabo lived (64 BC - AD 23). Because it is almost impossible that Strabo, who is known to be from Amasya, was not aware of the city of Tokat.

Tokat Castle was controlling the road route, which was very busy in Antiquity, together with Çörduk and Geyras Castle, which were located nearby. This road was a very strategic road connecting the south of Anatolia to the north and west. It was on this road in Komana. Rather than being a city, Komana was the center of worship to Ma, the local goddess of Anatolia. Merchants from the surrounding cities participated in the religious festivals held twice a year for this goddess. Thus, the religious festivals caused the commercial life in the region to come to life. Komana, which was ruled by priests, was indirectly subordinate to the Pont kings. Emperor Caesar's king of Pont II in Zile. As a result of his defeat of Farnakes, Komana and its environs were under Roman rule. With the spread of Christianity in

Anatolia in the 4th century, some people living in Komana adopted the Christian faith. Unable to accept this situation, the pagans put pressure on the Christian group. These Christians, who did not feel safe in the face of oppression, settled in the castle where they thought they could easily defend against any attack. Thus, the foundations of the first settlement around the castle were laid.

Evliya Çelebi describes the high castle as an unconquerable castle. The castle gate was opened by carving into the northern slope. The east facade is quite steep. Climbing or attacking from this front is nearly impossible. Its western direction is united with Akdağlar. There is no settlement in this direction. The highest point of the castle is in the west direction. This facade is surrounded by walls. The weakest front in terms of defense is the south front. The slope on this facade is lower than the other facades. Therefore, the number of signs is higher on this front. This facade, protected by five round bastions, overlooks the historical neighborhood called Sulu Sokak. This neighborhood, which completely reflects the Turkish identity with its Danishmed, Seljuk and Ottoman period buildings, was established in accordance with the city's Kalekent typology. The only evidence to support the existence of a second wall protecting the castle today is the building called Dizdarkapısı. Although Evliya Çelebi recorded that the walls were decorated with body teeth, no trace of these structures remained today. It is impossible to open a sewer because the castle consists of a solid rock. It is understood from the arches of the gate that the castle, which did not need a ditch, had a second gate.

The hill on which the castle is located is rugged and narrow. Therefore, the construction in the castle is limited. Despite this situation, necessary structures such as dizdarhane, cebehâne, mosque and dungeon could be built. It could not be determined where the house of the dizdar, who was responsible for the administration of the castle, was inside the castle. It is understood from the engraving of the missionary Lennep, who visited the castle that the mosque preserved its existence until the end of the 19th century. However, nothing remains of the mosque today. Since the southern slope of the castle is flatter than the other directions, structures such as cebehâne, dungeon and warehouse are located in this direction.

Tokat Castle, which has been besieged many times throughout its history, is among the rare castles that could not be conquered by attack. The first siege recorded about the castle was the siege carried out by Danishmend Gazi. The castle, which was besieged during the Seljuks and Kadı Burhâneddin period after the Danishmends, became a nightmare for the besiegers.

GİRİŞ

Orta Karadeniz bölgesinin iç kesiminde Behzat Deresi vadi tabanında kurulan Tokat, Kuzey Anadolu'yu İç Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır. İklim, su, toprak, ulaşım şartları bakımından elverişli bir konuma sahip olan şehir, fiziki yapısı sayesinde dış saldırılara karşı korunaklıdır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen şehirde ilk insan yerleşimi Kalkolitik Dönem'de (M.Ö. 5400-3000) görülmektedir. Tokat ve çevresi Türk hâkimiyetine girmeden önce sırasıyla Hitit, Frig, Kimmer, İskit, Med, Pers, Pont, Roma ve Bizans gibi devletler tarafından idare edilmiştir.¹

Tokat'ın Antik Çağ'dan itibaren önemli bir yerleşim yeri olmasında Dazimonis Ovası'nın bu bölgede yer almasının büyük etkisi vardır. Günümüzde "Kazova" olarak adlandırılan Dazimonis Ovası, Tokat'ın batısından² itibaren giderek genişleyerek Turhal ile Zile ovalarına doğru doğu-batı doğrultusunda uzanan ve içinden bu topraklara hayat veren Yeşilirmak'ın (bu kesimdeki adıyla Tozanlı suyu) aktığı oldukça verimli bir ova olarak bilinmektedir.³ Tokat'ın hem bu bereketli ovaya sahip olması hem de yol güzergâhları üzerinde yer alması bölgeye yönelik tehditleri artırmıştır. Bu nedenle Helenistik dönemin yöneticileri yol güzergâhını ve ovayı korumak amacıyla Tokat'ın güneyinden itibaren doğal yükseltilerden yararlanarak bir dizi kale inşa etmişlerdir. Bu kaleler güneyden kuzeye doğru Çördük-Geyras ve Tokat Kalesi olarak bir hat üzerinde sıralanmaktadır. Bahsi geçen kalelerden ilki Tokat- Sivas karayolu üzerinde yer alan ve Tokat merkeze 10,5 km uzaklıkta bulunan Çördük Kalesi'dir. Kalenin doğu cephesinde Helenistik döneme ait kaya mezarları bulunmaktadır.⁴ Çördük Kalesi bu yönüyle Tokat Kalesi ile benzerlik göstermektedir. Kalenin Tokat Kalesi ile bir diğer benzer yönü ise basamaklı tüneldir. Kalede birinin derinliği 60,3 m diğerrinin derinliği 43,5 m olmak üzere iki adet basamaklı tünel bulunmaktadır.⁵ Tokat Kalesi ve Geyras Kalesi'ne oranla daha az yükseltiyeye sahip olan Çördük Kalesi araştırmacılar tarafından *Horoz Tepesi* ya da *Bayram Kalesi* olarak adlandırılmıştır.⁶

Geyras Kale'si Çördük Kalesi'nden yaklaşık 2,5 km kuzeyde Tokat merkeze 8 km mesafede oldukça sarp ve dik bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kale çevresinde bulunan Mithradates VI. Eupator Dönemi'ne ait bir adet Amisos darplı sikke, kalenin Pont Krallığı döneminde kullanıldığına işaret etmektedir.⁷ Pont dönemi kalelerinin hemen hemen tamamında yer alan basamaklı tünel bu kalede de mevcuttur. Oldukça iyi bir taş işçiliğiyle yapılan tünelin derinliği 12,7 m'dir.⁸

Gerek Çördük Kalesi'nin gerekse Geyras Kalesi'nin bulunduğu yerlerin topografik yapısı yerleşime uygun değildir. Bu nedenle bu kaleler kontrol kalesi vasfının dışına çıkamamıştır. Buna karşın Tokat Kalesi çevresinin topografik yapısının uygunluğu ve kalenin vermiş olduğu emniyet, Tokat'ın kalekent olarak kuruluşuna imkân vermiştir. Esasında Tokat'taki ilk yerleşimin bugünkü kent merkezinin 9 km kuzeydoğusunda Yeşilirmak kenarında Hamamtepe Höyüğü üzerinde kurulan Komana Antik Kenti olduğu yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.⁹ Komana Antik Kenti'nin yerini 1830'da bölgeye yaptığı geziler sonucu J. A. Gramer tespit etmiştir. Daha sonra İngiliz Jeolog W. J.

¹ Ali Açıklık, "Tokat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 219.

² W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 242.

³ Murat Tekin, Şengül Dilek Ful, ve Hatice Uyanık, "Kazova'da (Dazimonitis) Yeni Keşfedilen Basamaklı Tüneli Bir Pontos Krallığı Kalesi: Dereköy Kalesi", *Belleten* 86, sy 306 (2022): 401.

⁴ Murat Tekin, "Pontos Bölgesi'nin İç Kesimindeki Kaya Mezar Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme (Gaziura ve Zela Örnekleri Üzerinden)", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, sy 26 (2020): 141; Emine Sökmen, "Çördük and Geyras Strongholds-Preliminary Results", *Exploring the Hospitable Sea: Proceedings of the International Workshop on the Black Sea Held in Thessaloniki, (21-23 September 2012)* (Oxford: Archaeopress, 2013), 169.

⁵ Ahmet Emirhan Bulut, "Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 86.

⁶ Franz Cumont, "Studia Pontica. II. Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie, par Franz Cumont et Eugène Cumont, 1906", ed. Georges Radet, *Revue des Études Anciennes* 9, sy 1 (1907): 244; H. H. Von der Osten, *Explorations in Central Anatolia Season of 1926, Researches in Anatolia*, ed. James Henry Breasted (Illinois: University of Chicago Press, 1929), 127.

⁷ Burcu Erciyas ve Emine Sökmen, "Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüze Araştırması 2007", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 2008, Ankara*, c. 1 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 290.

⁸ Bulut, "Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri", 88.

⁹ Burcu Erciyas, Emine Sökmen, ve Coşku Kocabıyık, "Komana Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışmaları", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul*, c. 4 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 121.

Hamilton, bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında mermer arşivrat¹⁰ ve friz¹¹ parçalarına rastlamıştır. Bu tespitlere rağmen 2004 yılına kadar bölgede herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. 2004 yılında Burcu Erciyas başkanlığında bölgede yüzey araştırmaları, 2009 yılında da kazı çalışmaları başlamıştır.¹²

Komana'nın antik tarihi ile ilgili en ayrıntılı bilgiler Strabon'un *Coğrafya* adlı eserinde geçmektedir. Strabon kitabında iki Komana'dan bahsetmektedir; bunlardan biri Kapadokya Komana'sı, diğeri ise Pontus Komana'sıdır. Strabon'a göre, Pontus Komana'sı verimli arazilere hükmeden rahiplerce idare edilen bir tapınak devletidir.¹³ Bu tapınakta *Ma* adlı bir tanrıçaya tapınım yapılmaktadır. Strabon Pontus Komana'sını tanıtırken şu cümleleri kullanmıştır:¹⁴

“Phanaröia'nın üst tarafında, Büyük Kappadokia'daki kentle aynı ismi taşıyan ve o kentteki aynı tanrıçaya vakfedilmiş bulunan Pontus Komana'sı bulunur ve diyebilirim ki, burada oturanların, özellikle bundan evvelki krallar zamanında kurban törenlerinin uygulanması kutsal inanışları ve rahiplerine karşı saygıları hemen hemen aynıdır. O zamanlarda tanrıçanın yılda iki defa yapılan 'eksodos'nda rahip bir taç giyer ve onur sırasında kraldan sonra gelir”

Tanrıça *Ma* için senede iki defa düzenlenen *eksodos*¹⁵ törenlerine çevre şehirlerden büyük bir katılım gerçekleşmekteydi. Bu dini törenlere katılanların aynı zamanda ticari faaliyette bulunması kentin ekonomik yapısını canlandırmıştı.¹⁶ Tapınağın hizmetinde çalışanların sayısı ise altı binden fazlaydı.¹⁷ Strabon'un aktardığı bu bilgiler bize Komana'nın Antik Çağ'da oldukça önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Bu önemini daha sonraki dönemlerde de koruyan Komana'ya Türkler *Sisiyye* demişlerdir. Bölgenin Türklerin eline geçmesiyle *Sisiyye* eski önemini yitirmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirkâtü'l-Cihâd*'da *Sisiyye*'nin önemini kaybetmesini Dânişmend Gazi'nin bedduasına bağlamaktadır. Bu beddua sonucu oldukça mamur olan *Sisiyye* sel felaketine uğrayarak terk edilmiş ve yalnızca Komana adıyla bir mahallesi kalmıştır.¹⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Dânişmend Gazi tarafından fethedilen *Sisiyye*'nin eskiden önemli bir şehir olduğunu ancak kendi zamanında bir köye dönüştüğünü nakletmiştir.¹⁹

Kalenin İnşası ve İlk Yerleşimciler

Antik Çağ kaynaklarında Komana adına sık rastlanırken kale çevresindeki yerleşimden bahsedilmemektedir. Bu durum Tokat Kalesi'nin Çördük ve Geyras Kaleleri gibi Antik dönemde kontrol kalesi olarak hizmet verdiğini göstermektedir. Kale çevresinde ilk yerleşim Komana'da Hristiyanlarla Putperestler arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu olmuştur. Hristiyanlar putperestlerin baskısına dayanamayınca kendileri için güvenli gördükleri bugünkü kale çevresine göç etmişlerdir.²⁰ Yaşanan bu hadisenin tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Hristiyanlığın Anadolu'da yayılmaya başladığı ilk dönemde vuku bulmuş olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira Hristiyanlığın Roma tarafından kabul görmesi yaklaşık üç yüz yıl gibi bir süreçte olmuştur. Roma İmparatorluğu dininin Paganizmden Hristiyanlığa evrilmesindeki en büyük rol İmparator Constantinus'a (336-337) aittir. Milvius Köprüsü Savaşı (312), İmparator'un Hristiyanlığı kabulünde bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır.²¹ Bir yıl sonra imzalanan (313) Milano Emirnamesi ile Hristiyanlık, Roma ülkesinde

¹⁰Bir sütun başlığının üzerinde duran bir lento veya kiriştir.

¹¹Friz, mimarlıkta taban kirişi ile çatı arasında kalan, kabartmalarla bezeli ya da düz şerit. Antik Roma ve Yunan mimarilerinde sıklıkla kullanılmışlardır.

¹²D. Burcu Erciyas, “‘Komana/Sisiye’de Bir Orta Çağ İşliği: Bizans’dan Danişmendliler’e Tokat’ın Değişen Çehresi”, *Güneş Karadeniz’den Doğar. Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar* (Ankara: Hel Yayıncılık, 2013), 141-59.

¹³Strabon, *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), 4.

¹⁴Strabon, 44.

¹⁵Yunan tragedyasının son bölümü olup bu bölümde koro şiirsel ezgiler söyler. (Turhan Dilligil, *Tarih Boyunca Tiyatro I* (Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Kitabevi, 1953), 60.)

¹⁶Erciyas, Sökmen, ve Kocabıyık, “Komana Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışmaları”, 121.

¹⁷Strabon, *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası*, 45.

¹⁸Ali Akar, “Mirkâtü'l Cihâd (Dil İncelemesi-Metin, Dizin)” (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü, 1997), 11.

¹⁹İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 50; b.

Lütfullah Müneccim Başı Ahmed, *Câmiu'd- Düvel*, çev. Ali Öngül, c. II (İzmir: Akademi Kitapevi, 2001), 148.

²⁰Ali Özçağlar, “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşimler”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy 3 (1991): 69.

²¹John Julius Norwich, *Bizans (Erken Dönem MS 323-802)*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), 38.

serbest bırakılmıştır.²² İmparator I. Theodosius'un (378-395) paganizmi yasaklaması ise Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırmıştır.²³ Bu bilgilerden hareketle Komana'dan kaçarak kaleye yerleşen Tokat'ın ilk Hristiyanlarının kaleye olan zorunlu göçü muhtemelen MS 4. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Bu Hristiyan din adamları grubu Bizans döneminde de etkinliğini korumuştur. Danişmendname'de geçen bazı bilgiler bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Zira Dânişmend Gazi kaleyi ele geçirmek için saldırdığında ona mukavemet eden gruplardan biri de Hristiyan din adamlarıydı. Danişmendname'de konu şu şekilde geçmektedir.²⁴

*“Melik Dânişmend Gazi, Dükiyye yani Tokat Kalesi'ni fethetti. Sonra o kiliseye saldırdılar. O kalenin öte tarafında bir tepe üstünde küçük bir kilise vardı. Yüksekliği bir minare gibiydi. Orada üç papaz bulunmaktaydı. Gayet perhizkârlar idi, haftada bir kez iftar ederlerdi. Her biri yüz elli yıl ömür sürmüşlerdi. Küfür ve doğru yoldan sapma ile ömürlerini geçirmişlerdi. O üç papaz bir anadan doğmuş kardeşler idi. Bunların adı Deryanos idi. Bu zaman kadar kiliseye Daryanos Kilisesi derler. Onun çevresinde bir büyük kilise daha vardı ki bundan önce demiştik. **Orada üç yüz altmış papaz vardı. O vakit bu kaleyi, kilisenin ihtiyaçları için inşa etmişlerdi.**”*

Bu nakillerin devamında geçen şu ifadeler de oldukça önemlidir: ²⁵

*“Daryanos Kilisesi yıkıldıktan sonra Haç Kilisesi'ne yürüdüler.²⁶ Bu tarafta rahipler de dama çıktılar. **Silah kuşanıp çark yayları kurdular.** Oklarını hazır edip durdular. Gaziler kiliseye yönelince papazlar çağırdılar. ‘Kilise çevresine gelmeyin bizden ne isterseniz verelim’ dediler. Müslümanlar dinlemeyip kiliseye yaklaştılar. Kâfirler çark okuyla çok Müslüman şehit ettiler.”*

Kayıtlar içinde iki bilgi, Tokat Kalesi'ndeki Hristiyan din adamları ile Komana'dan kaçan Hristiyanlar arasındaki bağa işaret etmektedir. Bu bilgilerden ilkinde kilisede yaşayan din adamlarının sayısı verilmektedir: *“Orada üç yüz altmış papaz vardı. O vakit bu kaleyi, kilisenin ihtiyaçları için inşa etmişlerdi.”* Kilisenin ihtiyaçları için kalenin inşa edilmiş olması ifadesi, Komana'dan kaçan din adamlarının bu kaleye yerleştiği bilgisiyile örtüşmektedir. *“Silah kuşanıp çark yayları kurdular.”* Bu ikinci kayıta papazların kuşatma ve savunma silahı olan çarkı kullandıkları bilgisi verilmektedir. Normal şartlar altında din adamının çark yayı gibi bir silahı kullanması alışılmadık bir durum değildir. Ancak bu din adamları Komana'dan kaçan din adamlarının geleneklerini sürdürmüş olmalıdır. Çünkü mezkûr din adamları ilk olarak kaleye geldiklerinde putperestlere karşı kendilerini muhafaza etme gereği duymuşlar ve silah kullanmayı öğrenmişlerdir. Böylelikle savaşçı din adamı profili ortaya çıkmıştır. Bu din adamlarının Bizans döneminde statülerini korudukları Danişmendname'deki açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Bizans döneminde şehir ile ilgili kaynaklarımızda geçen en önemli bilgi kuşkusuz Romanos Diogenes'in (1068-1071) Malazgirt yenilgisi sonrası Tokat Kalesi'ne gelerek rahipliğini ilan etmesidir. Romanos Diogenes Tokat'ta bulunduğu kısa süre içinde, Sultan Alparslan'a vadettiği fidyenin bir kısmını Tokat'ta iken karşılamıştır.²⁷

Sonuç olarak eldeki verilerin değerlendirilmesi ile Tokat Kalesi'nin ilk kez Pont Krallığı döneminde inşa edildiğini, daha sonra buraya Hristiyan din adamlarının yerleştiğini söyleyebiliriz. Böylelikle kale ve çevresindeki ilk yerleşim, bugünkü Tokat kent merkezinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Komana ise bu süreç içinde eski önemini kaybetmiş ancak yerleşim yeri olmaya devam etmiştir. Osmanlı döneminde Komanat nahiyesi olarak Tokat kazasının bir parçası olmuştur.²⁸

²² Norwich, 43.

²³ Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 29.

²⁴ Necati Demir, çev., *Danişmendname*, c. 2 (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2020), 112.

²⁵ Demir, 2:112.

²⁶ Kilisenin bulunduğu tepe günümüzde Hac Dağı olarak adlandırılmaktadır.

²⁷ İbnü'l- Esîr, *El Kâmil Fi't- Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 73.

²⁸ Esat Aktaş, “19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı”, *Mavi Atlas* 9, sy 1 (2021): 99.

Fotoğraf 1. Comana Pontika Kazı Çalışmaları.²⁹

1. Kalenin Savunma Mimarisi

Fotoğraf 2. Lennep tarafından çizilen Tokat Kalesi (1844).³⁰

Topografik yapı nedeniyle Tokat Kalesi kuşatma ve saldırı ile ele geçirilecek bir kale değildir.³¹ Bu durum kalenin kurulmuş olduğu tepenin oldukça dik ve sarp yapısından kaynaklanmaktadır. Kalenin fiziki yapısı ile ilgili en ayrıntılı ve en eski bilgileri Evliyâ Çelebi vermektedir. O kalenin zeminini ve şeklini şu sözlerle ifade etmiştir:³²

“Kalesi bir yüksek tepe üzerinde (—) şeklinde bir şeddadî beyaz kesme taş ile yapılmış sağlam bir kaledir ama o kadar büyük değildir. Fırdolayı büyüklüğü 5.060 adımdır. Çevresi burç ve bedenlerle süslenmiş, sanatlı beden dışlarıyla bezenmiş, etrafında asla hendeği yok korkusuz yüksek bir surdur ki Samanyolu gibi göklere baş uzatmıştır. Ve dört tarafı cehennem çukurundan nişan verdiğiinden asla hendek olacak yeri yoktur. Bütün etrafı şahin, kartal ve zağanos yuvalı elvan renkli kayalardır.”

Tokat Kalesi'nin üzerinde kurulduğu tepe, Akdağların bir parçası olup ortalama yüksekliği deniz seviyesinden yaklaşık olarak 705 m'dir.³³ Halk arasında “kale tepe” olarak adlandırılan bu dağ kütesinin yüzeyi batıya doğru giderek genişler ve derbend geçidine kadar uzanır. Kalenin bulunduğu yüzeyde iki tepe vardır. Bu tepelerden Gazi Osman Paşa Bulvarı'na bakanının yüksekliği yaklaşık 708 m'dir. Batıdaki tepe ise yaklaşık 730 m'dir. Bu iki tepelyi birleştiren kuzey sırtı oldukça dik ve yüksektir. Kaledeki yapılar diğer noktalara nispeten daha alçak olan güney tarafında yoğunlaşmıştır. Kalenin vadi tabanına göre yüksekliği 80 m'dir. Kalenin inşasında daha çok moloz taş kullanılmış olup, bu taşın dışında devşirme ve kesmetaş da kullanılmıştır (Fotoğraf 3).

²⁹ Burcu Erciyas ve Mustafa N. Tatbul, “Komana Kazısının 10. Yılı 2018 Çalışmaları”, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019, c. 1 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 547.

³⁰ Nurcan Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat* (İstanbul: Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 18.

³¹ Von der Osten, *Explorations in Central Anatolia Season of 1926, Researches in Anatolia*, 35.

³² Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, çev. Seyit Ali Kahraman, c. 5,1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 87.

³³ Kale ile ilgili bu tür veriler *Google Earth* adlı uygulamadan alınmıştır.

Fotoğraf 3. Haç figürlü taşın duvar inşasında kullanılmış olması bu duvarın Dânişmendli sonrası bir dönemde yapıldığını göstermektedir.

Kalenin bulunduğu zeminin hem kayalık olması hem de vadi tabanından yüksekte olması savunmayı kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle Tokat Kalesi hendeğe ihtiyaç duymaz. Kayalık zemin kuşaticıların lağım bağlamasına imkân vermemektedir. Kalenin bulunduğu noktaya mancınık taşlarının ulaşması oldukça zordur. Bu nedenle kuşatmalarda mancınıkla saldırıdan istenen netice alınamamıştır. Günümüzde kale çevresinde dış surlara ait herhangi bir kalıntı yoktur ancak bazı çalışmalarda iç kaleyi koruyan bir dış surun olabileceği ifade edilmiştir.³⁴ Bu dış surdan da geriye yalnızca “Dizdar Kapısı” olarak adlandırılan yapı kalmıştır (**Fotoğraf 11**).

1.1. Güney Cephe

Günümüzde yerleşim kalenin güney ve doğu yamaçlarında olmakla birlikte, en eski yerleşim güney cephedeki Sulusokak adlı mahallede yer almaktadır. Eğim güney yamaçta düşük olduğu için savunma açısından en zayıf cephe güney cephesidir. Bu nedenle cephe boydan boya sur duvarı ve kulelerle koruma altına alınmıştır. Bu duruma bağlı olarak en uzun sur bu cephede yer almaktadır.³⁵ Cephede savunmayı kolaylaştırmak için beş adet silindirik burç yapılmıştır (**Fotoğraf 4**). Muhtemelen kuşaticıların en yoğun saldırıları bu cephe yönünde olmuştur. Pont Dönemi'ne ait kaya mezarları da bu cephenin batısında yer almaktadır (**Fotoğraf 5**). Topografik yapının müsait olmasından dolayı ambar, zindan, zeredhâne gibi yapılar bu yönde inşa edilmiştir.

Fotoğraf 4. Güney Sur Duvarı ve silindirik burçlar.

Fotoğraf 5. Güney Cephe Kaya Mezarı.

1.2. Doğu Cephe

Kalenin doğu cephesi oldukça dik bir uçurumla çevrelenmiş olup kuşaticıların saldırı yapmasına imkân vermemektedir. Cephenin en uç noktasında bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Bu cephe günümüzde oldukça işlek olan Gazi Osman Paşa Bulvarı'na bakmaktadır (**Fotoğraf 6**). Cephenin hemen önünde yer alan Pervane Hamamı ile kale arasında bağlantı olduğu konusunda halk arasında birtakım rivayetler vardır. Ancak bu bağlantı tespit edilememiştir.

³⁴ Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, 34.

³⁵ Surun uzunluğu 80 m olup yüksekliği 10 m'dir.

Fotoğraf 6. Doğu cephe görünümü ve gözetleme kulesi.

1.3. Kuzey Cephe

Kalenin kuzey cephesi de oldukça dik bir yamaca sahiptir. Kale kapısı bu cephede yer almakta olup kapı kayalar oyularak açılmıştır (Fotoğraf 7). 19. yüzyılda Tokat'ı ziyaret eden Lennep³⁶ kale kapısının resmini çizmiştir. Bu çizimde oyuguğun önü düzgün kesme taş ile örülerek kapı girişi inşa edilmiştir. Ancak günümüzde bu kesme taştan yapılan kapıya dair herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Kapıya ulaşmak için yamaca paralel eğimi artan bir merdivenli yoldan geçilmesi gerekmektedir. Bu yolun kuzeye bakan tarafı duvar örülerek koruma altına alınmıştır. Evliyâ Çelebi kapının demirden olup devamlı suretle kapalı tutulduğunu ve önünde daima nöbetçilerin nöbet tuttuğunu söylemiştir.³⁷ Kaya kütlesi üzerindeki kapı haricinde bir kapı da merdivenli yolun başlangıç noktasında yer almaktadır. Bu kapı kemerli bir kapı olup günümüze kemer ayakları hariç herhangi bir kısmı ulaşmamıştır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 7. Kale kapısı.

Fotoğraf 8. Kemerli kapının ayakları.

1.4. Batı Cephe

Kalenin batı yönü Akdağlar ile bitişiktir (Fotoğraf 9). Kale ile doğal kaya kütesini, etrafı duvarlarla çevrili tepe ayırır. Bu tepe kalenin en yüksek noktası olup üzerinde bir adet sarnıç çukuru bulunmaktadır.³⁸ Batı surlarının bulunduğu nokta çok yüksek ve engebeli olduğu için mancınık türü silahlarla saldırı olanaksızdır. Surun bulunduğu tepenin savunması oldukça kolaydır (Fotoğraf 10).

³⁶ H. John van Lennep 1815 İzmir doğumlu bir misyonerdir. 1854-1856 yılları arasında Tokat'ta bulunmuştur. Gezi notlarını 1870 yılında *Travels in Little Known Parts of Asia Minor* adlı eserinde yayımlanmıştır.

³⁷ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, 2010, 5,1:87.

³⁸ Bulut, "Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri", 84.

Fotoğraf 9. Kale tepesinin Akdağlar ile bağlantısı.

Fotoğraf 10. Batı Surları.

2. Kaleiçi Yapılar

Evliyâ Çelebi kale içi yapıları aktarırken şu ifadeleri kullanmıştır: ³⁹

“Batı tarafa bakar bir demir kapısı vardır. Hisar içinde dizdarhânesi, kethuda, imam, müezzin ve kale mehterleri hanesi var ve cebehâne odaları, tahıl ambarları, su sarnıçları ve Ceylan Yolu adında suyolları vardır. Tam 362 ayak kesme kaya taş merdiven ile (—) nehrine inilir. Batı tarafında Ayar kayası bu kaleye biraz eğimlidir. Ve Yıldırım Han Camii var, başka han, hamam ve carşı pazardan bir eser yoktur, zira göklere doğru boy uzatmış yüksek bir kale olduğundan değme adam bir saatte çıkamadığından gece gündüz kapısı daima kapalıdır. Ancak bekçileri daima gözcülük eder pür-silah kapıcıları vardır. Zira aşığı şehir halkının bütün değerli malları tamamen kalede korunur.”

Tokat Kalesi'nin kurulduğu tepenin yüzey alanı dar ve engebeli bir yapıya sahip olduğu için sınırlı sayıda yapı inşa edilmiştir. Gerek Evliyâ Çelebi'nin kale içi yapılarla ilgili kaydı gerekse kaledeki yapı kalıntıları ve birtakım arşiv kayıtları kale içi yapıların dizdarhâne, zindan, zeredhâne, camii, ambar ve basamaklı tünelden ibaret olduğunu göstermektedir.

2.1. Dizdarhâne

Dizdar adlı kale yöneticisinin evine dizdarhâne denilmekteydi. Merkezden beratla tayin edilen dizdar kaleden yaşar ve kaleden izinsiz ayrılamazdı.⁴⁰ Kalenin dış saldırılara karşı korunması, kaleden saklanan değerli eşyaların muhafazası, zindandan ve cebehânedan sorumlu olma gibi çok çeşitli vazifeler dizdarın görevleri arasındaydı.⁴¹ Tokat Kalesi içinde dizdarın evinin nerede olduğu tespit edilebilmiş değildir. Ancak Evliyâ Çelebi dizdarhânenin kale içinde olduğunu söylemektedir. 18. yüzyıla ait arşiv kayıtları Tokat Kalesi'nde dizdarın görev yaptığını ve kale hapisanesindeki mahkûmlardan sorumlu olduğunu göstermektedir.⁴² Kalenin kuzey yamacında ikinci sura ait “Dizdar Kapısı” olarak bilinen yapı dizdar ile ilgili günümüze ulaşabilmiş tek yapıdır (Fotoğraf 11).

³⁹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, 2010, 5,1:87.

⁴⁰ Kalenin yönetiminden sorumlu olan dizdar izinsiz bir şekilde kaleden 100 adım uzaklaşırsa idam edilme cezası ile karşılaşabilirdi. (Galip Çağ, “Tahrir Defterlerine Göre Rumeli’de Kale Teşkilatına Kırçova Kalesi Örneğinden Bir Bakış (1515-1542)”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy 2 (2020): 641., Evliyâ Çelebi Sinop Kalesi hakkında bilgi verirken dizdarın kaleden bir top menzili uzaklığın dışına çıktığı takdirde kale halkı tarafından öldürüleceğini yazmıştır.(Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, çev. Seyit Ali ve Yücel Dağlı, c. 2,1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 89.)

⁴¹ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 480.

⁴² BOA. A.DVNSMHM.d 116/394

Fotoğraf 11. Dizdar Kapısı adlı yapı (Hasan Erdem Arşivi).

2.2. Zindan

Tokat kale zindanı kalenin güney yamacındaki düzlükte yer almaktadır. Zindanlar moloz taş ile inşa edilmiş olup tonoz kubbe ile örtülüdür (**Fotoğraf 12**). Evliyâ Çelebi şehrin bütün suçlu ve kanlılarının kale zindanında mahpus tutulduğunu kaydetmiştir.⁴³ Bu ifadeler kale zindanının kapasitesinin fazla olduğunu göstermektedir. Muhtemelen bu zindan 19. yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştı. Çünkü Osmanlı’da modern hapisane kavramı 19. yüzyıl batılılaşma hareketi ile ortaya çıkmıştı.⁴⁴ Bu anlamda Tokat’ta kurulan hapisane ile ilgili ilk kayıt 10 Eylül 1892 tarihine aittir.⁴⁵

Kalenin korunaklı ve ulaşılmaz yapısı, özellikle Osmanlı döneminde hapisane olarak kullanılmasına neden olmuştur. Dönem kaynaklarında kaleden “Çardak-ı Bedevi” diye bahsedilmektedir.⁴⁶ Osmanlı tarihçisi Neşri “*Kitâb-ı Cihannümâ*” adlı eserinde Tokat Kalesi zindanında kalan kişileri şu şekilde sıralamıştı: Mihaloğlu Mehmed⁴⁷, Turahan Bey⁴⁸. Neşri’de geçen başka bir kayıta da Semendre Beyi Vulkoğlu’nun iki oğlunun Tokat’a getirilerek gözlerine mil çekildiği yazmaktadır.⁴⁹ Bir diğer Osmanlı tarihçisi Ruhi ise Yakub Bey’in Çardak-ı Bedevi’de hapsedildiğini yazar (h.814- M. 1411).⁵⁰

Âşıkpaşazade’de geçen bir kayıta Mentешеoğullarından Veyis ve Ahmed Bey’in Tokat Kalesi zindanından kaçış öyküsü anlatılır. Bu kayıt bize kale zindanının koşulları hakkında çıkarımda bulunma fırsatı vermektedir. Bu kayda göre:⁵¹

“*Menteşoğlanları Tokat hisarında eksiksiz iki yıl hapis kalıp kışlar ve yazlar geçirdiler. Tekrar bir yıl kış için hazırlık yaptılar. Odun aldılar, altlarına atıp yatacakları döşek için yeni kuru ot getirttiler. O otu getirene, ‘Bu az, bir çuval daha getirin’ dediler. Ot getiren gidip bu defa bir çuval çürük ot getirdi. Beğenmeyip getiren adama geri verdiler, alıp gitti. Kapıcı, ‘Bu otu niçin tekrar geri alıp gidersin?’ diye sorunca Veyis Bey, ‘Bir eski otluk getirdiler kokar.’ dedi. Getiren de, ‘Tekrar sahibine alıp gidiyorum.’ dedi. Gidip bir harhar getirdi, otu döktü. Ahmed Bey harhara girdi. Harharın çevre yanına içinden ot bastı ve çuvalı yüklenerek ıkına sıkına öfke ile ‘Bunların elinden çektiğim canıma tak dedi. Bunlara bir şey beğendiremiyorum. Bir kuru döşeklik otu bile beğenmezler. Acaba Osmanoğlu bunları niçin öldürtmez.’ diye söylene söylene Ahmed Bey’i hisardan çıkardı. Önceden kavilleşerek at hazırlamışlar imiş. Hemen harhardan çıkıp ata bindi ve yola düşüp gitti. O zaman Karaöylük yayladan dönmüş kışlaya gelmişti. Gece gündüz demeden ona kadar gitti. Sabah olunca gelip kapıyı açtılar. Veyis Bey orada idi.*

⁴³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, 2010, 5,1:87.

⁴⁴ Özgür Yıldız, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Gazi Akademik Bakış* 9, sy 17 (17 Aralık 2015): 93.

⁴⁵ Tahir Bilirli, “Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri, Tokat Hapishanesi Örneği”, *History Studies* 11, sy 3 (2019): 894.

⁴⁶ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi* (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1937), 1146; Necdet Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Bazı Kamu Görevlilerinin Hapisle Cezalandırılmalarına İlişkin Ek Bilgiler (1300-1453)”, *Journal of Social Policy Conferences*, sy 49 (21 Ekim 2010): 903.

⁴⁷ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-Nümâ* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 559. Aşıkpaşa’da Neşrinin verdiği bilgiyi teyid eder. Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi* (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tasarım Yayınları, 2003), 150.

⁴⁸ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*, 647.

⁴⁹ Mehmed Neşri, 629-30.

⁵⁰ Ruhi Tarihi Oxford Nüshası Değerlendirme Tıpkıbasım Ve Yeni Harflerle Neşr (TTK Yayınları, 1992), 430.

⁵¹ Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, 180-81.

Ancak Ahmed Bey'i bulamadılar ve durumu Padişaha bildirdiler. Ahmed Bey'in yeri boş kaldı. Zindancı da tutsak beklemekten kurtuldu. Ahmed Bey Karaöylük' e vardı, fazla durmadan Mısır'a gitti. Mısır'da da durmadı kendi vilayetine yöneldi. Oradan da Acem' e gitti.”

Bu isimler dışında *Kazıklı Voyvoda* olarak tanınan Eflak Beyi Vlad Tepeş'in de kale zindanında kaldığı iddia edilmektedir. Ancak bu bilginin doğruluğu tam olarak ispatlanamamıştır.⁵²

Fotoğraf 12. Tonoz yapılar (Zindan).

Fotoğraf 13. Tonoz Yapıların İç Kısmı.

2.3. Zeredhâne (Cebehâne⁵³)

Türkiye Selçuklularında silah deposuna zeredhâne⁵⁴ denilmekteydi. Zeredhâne tüm kalelerde bulunurdu. Osmanlı döneminde zeredhâne kavramı yerine daha çok cebehâne kavramı kullanılmıştır. Kale cebehânesi güney yamaçta olup, basamaklı tünelin batısında zindanların karşısında yer almaktadır. Moloz taştan imal edilen yapılar tonoz kubbelerle örtülüdür (**Fotoğraf 14**). Evliyâ Çelebi kale cebehânesi için “*Ve bu Tokat Kalesi'nde olan cebehâne bir kalede yoktur. Hatta tazı ve zağar köpeklerine, şahin ve zağanos kuşlarına geyim zirh vardır.*” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵ Bu ifadelerden cebehânenin silah bakımından zengin olduğu kadar zırh bakımından da zengin olduğu anlaşılmaktadır. Kale yüzeyinde yaptığımız araştırmada güney yönünde cebehâne olarak bilinen yapıların hemen önünde irili ufaklı mancınık gülleleri bulunduğu gözlemlenmiştir (**Fotoğraf 15**).

Fotoğraf 14. Cebehâne.

Fotoğraf 15. Mancınık gülleleri.

⁵² Ahmet Önal, “Tokat’ın Zoraki Misafirleri”, *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (Tokat, 01-03 Kasım 2012)* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2013), 247.

⁵³ “Silâh, zırh” anlamına gelen Moğolca cebe kelimesinden Türkçe +ci ekiyle türetilen cebeci Yeniçeri Ocağı neferlerine ok, yay, kılıç, zırh, tüfek, barut, kurşun, kazma, kürek gibi silâh ve savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri ve korunması ile uğraşan ocağın adıdır.(Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 182-83.)

⁵⁴Kelimenin aslı Arapça zered (زرد) olup zırh, Zerrâd (زرد) da zırh ören usta, silâh ustası, satıcısı, tamircisi anlamındadır. Kelime daha sonra Farsça-hâne (خانه) eki alarak zered-hâne/zerrâd-hâne hâlini almış, silâh tamirhanesi, imalathanesi ve talimhane anlamlarında kullanılmıştır. (Mehmet Demiralay, “Selçuklularda Zeredhâne (Silâhhâne)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, sy 2 (30 Aralık 2022): 474.)

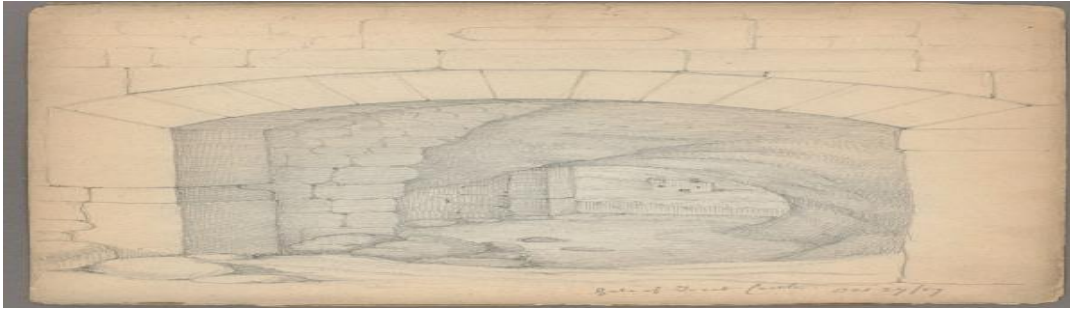
⁵⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*, 2010, 5,1:88.

2.4. Ambar

Kale ambarı kalede yaşayan ve kaleyi savunanlar için en hayati yapılardandı. Kuşatmalar günlerce hatta aylarca sürdüğünde kale ambarında depolanan yiyecekler, kaledekilerin uzun süre dayanmasına imkân vermekteydi. Kale ambarı da diğer yapılar gibi güney yamaçta yer almaktadır.

2.5. Camii

Kalenin içinde küçük bir caminin olduğunu hem Evliyâ Çelebi'nin kayıtları hem de Lennep'in gravürü açıkça ortaya koymaktadır (**Fotoğraf 16**). Lennep'in gravüründe kale kapısının hemen karşısında görünen bu camii “*Yıldırım Beyazıd Camii*” olarak kayıtlara geçmiştir. Vakıf kayıtları caminin 19. yüzyıla kadar hizmet verdiğini göstermektedir. Ancak günümüze camiye dair herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır. Evliyâ Çelebi, caminin imam ve müezzine ait evlerin de kale içinde olduğunu söylemiştir.⁵⁶

Fotoğraf 16. Lennep'in çizdiği kapı ve kapının ardından görülen Kale Camii (Hasan Erdem Arşivi).

2.6. Basamaklı Tünel

Pont dönemi kalelerinin hemen hemen tamamında görülen basamaklı tünel Tokat Kalesi'nde de mevcuttur. Bu tünel Evliyâ Çelebi tarafından “*Ceylan Yolu*” olarak adlandırılmıştır. Evliyâ Çelebi, tünelin 362 basamaklı olduğunu ve nehre indiğini kaydetmiştir.⁵⁷ Yapılan kazılar neticesinde bu tünelin girişi bulunmuş ve nereye kadar gittiği hususu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tünelin ilk başta kaçış amaçlı kullanılan bir tünel olduğu düşünülmüş ancak tüneli dolduran malzemelerin tahliye edilmesinin ardından durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Zira tünelin 138. m'si 361. basamağında su kütlesi ile karşılaşmıştır (**Fotoğraf 17**). Bu su iki ay boyunca günlük iki ton olarak tahliye edilmiş ancak suyun seviyesinde düşüş olmamıştır.⁵⁸ Bu durum tünelin kalenin su ihtiyacının karşılanması amacıyla yapıldığını göstermektedir. Tünelle ilgili yapılan çalışmalar sonucu elde edilen bilgiler, Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgilerle bire bir örtüşmektedir. Bu durum Evliyâ Çelebi'nin kale ile ilgili verdiği diğer bilgilerin de güvenilirliğini artırmaktadır.

Fotoğraf 17. Tünel dibindeki su kaynağı.

Fotoğraf 18. Tünel girişi.

⁵⁶ Evliyâ Çelebi, 5,1:87.

⁵⁷ Evliyâ Çelebi, 5,1:87.

⁵⁸ Bulut, “Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri”, 84.

3. Kalenin Geçirdiği Kuşatmalar

3.1. Dânişmendliler Dönemindeki Kuşatma

Kale tarihinde kayıtlara geçen ilk kuşatma Dânişmend Gazi (1071-1085) tarafından yapılan kuşatmadır. Bu kuşatmayla ilgili bilgi veren tek kaynak ise Dânişmend Gazi Destanı'dır. Destana göre Tokat'ın o dönemdeki adı *Dükiyye* olup, Dânişmend Gazi'ye burayı fethetmesini Seyyid Battal Gazi rüyasında söylemiştir.⁵⁹ O, bu rüyanın etkisiyle kâfirlerle sürekli gaza ederek *Dükiyye*'ye ulaşmıştır. Dânişmendnameye göre o dönem *Dükiyye Kale*'si Serhayil adlı bir bey tarafından idare edilmekteydi. Dânişmend Gazi'nin kaleye yaklaştığı haberini alan Serhayil ve kardeşleri, savunma için gerekli tedbirleri almışlardı.⁶⁰ Kale önüne gelen Dânişmend Gazi yaklaşık yedi gün boyunca kaleyi kuşatmıştı. Yedinci günün gecesinde Dânişmend Gazi Artuhi'yi⁶¹ nöbette bırakarak dinlenmeye geçmişti. Müslüman askerinin dinlenmede olduğunu haber alan Serhayil'in kardeşi Nikola bu durumdan istifade ederek gece baskını yapmıştı. Baskının çıkardığı gürültüyle uyanan Dânişmend Gazi derhal karşı saldırıya geçerek düşmanı mağlup etmiş ve Nikola'yı da öldürmüştü.⁶² Ancak kale fethedilememişti. Daha sonra kalenin nasıl fethedileceği konusunda Dânişmend Gazi Artuhi ile görüşmüştü. Artuhi, Dânişmend Gazi'ye "*Ey ulu kişi! Bu kale küçüktür fakat sağlamdır. Bunu ancak hile ile alırız.*" demişti. Dânişmend Gazi Artuhi'nin bu önerisini haklı bularak bir plan yapmıştı. Bu plana göre Dânişmend Gazi papaz kılığında kaleye girecek ve kale kapısını askerlerine açacaktı. Plana uygun bir şekilde papaz kıyafeti giyen Dânişmend Gazi kale kapısına gitmişti. Kapı nöbetçilerine kendini papaz olarak tanıtır Haraşna⁶³ Bey'i Şah Şattat'tan Serhayil'e mektup getirdiğini söylemişti. Nöbetçiler durumu Serhayil'e bildirince Serhayil gerçek kimliğini bilmediği bu papazın yanına getirilmesini istemişti. Serhayil yanına getirilen Dânişmend Gazi'ye kim olduğunu ve hangi amaçla kaleye geldiğini sormuştu. Dânişmend Gazi Serhayil'e "*Yolda haramiye rastladım, eşyalarımı ve malımı haramiler aldı. Mektubum da beraber gitti. Çok yalvardım. Narınur'a ve haça, titi mitiye, büyük haça, küçük haça ant içtirdim. Hiç hürmet etmediler. Bilmiyorum ki cazulardan mı idi?*" demişti. Serhayil Dânişmend Gazi'nin bu sözlerinden ve davranışlarından hiç şüphelenmemiş hatta ondan geceyi kalede geçirmesini istemişti.⁶⁴ Rolünü çok iyi oynayan Dânişmend Gazi, geceyi ibadetle geçirmek ve dinlenmek için kendisine bir yer gösterilmesini istemişti. Bunu yapmaktaki amacı kiliseye gitmek ve oradaki büyük çanı çalarak İslâm askerini kaleye çağdırmaktı. Serhayil itimat duyduğu bu din adamının isteğini yerine getirerek onun kiliseye götürülmesini adamlarına emretmişti. Kiliseye giden Dânişmend Gazi ortalığın sakinleşmesini bekleyerek vakit geçirdikten sonra kilisenin önündeki büyük çanı çalmıştı. Çan sesini duyan Müslüman askeri dağ arkasında saklandığı yerden çıkarak kaleye hücum etmişti. Müslüman askerinin saldırıya geçtiğini anlayan Serhayil'in askeri karşı saldırı için harekete geçmişti. Bu amaçla kalenin kapısı açılmış, yaklaşık beş yüz kişi dışarı çıkmıştı. Düşmanın kapı dışına çıktığını gören Artuhi sahte geri çekilme yaparak bu beş yüz kişinin kaleden uzaklaşmasını sağlamıştı. Her şey planlandığı gibi işlemiş, kale içinde Serhayil'e bağlı çok az adam kalmıştı. Bu nedenle Dânişmend Gazi'nin artık kendini gizlemesine gerek kalmamıştı. Tuzağa düşürüldüğünün farkına varan Serhayil Dânişmend Gazi'ye "*Sen büyük ihtimalle cazulardansın.*" demişti. Dânişmend Gazi ise "*Ben Melik Dânişmend Gazi, Huda'ya kılarım niyazı, birdir önümde dağ ile yazı, benim elimdedir kâfirlerin boğazı. Şimdi imana gel, yoksa seni ikiye bölerim.*" dedikten sonra Serhayil'e fırsat vermeden eteğinin altından çıkardığı kılıçla onu öldürmüştü.⁶⁵ Serhayil'den sonra çocuk ve kadınların dışındakileri de öldüren Dânişmend Gazi, dışardaki Rum askerinin içeri girmesini önlemek için kale kapısını kapatmıştı. Hile amaçlı kaçan Artuhi ise geri dönerek Rum askerine saldırmıştı. Müslümanlardan kaçıp kaleye sığınmak isteyen bu askerler kale kapısının kapalı olduğunu görünce içeri girememişler ve hepsi orada öldürülmüştü. Böylelikle *Dükiyye Kalesi* fethedilmiş ve birçok ganimet elde edilmişti.⁶⁶ Dânişmend Gazi elde edilen ganimeti

⁵⁹ Demir, *Dânişmendname*, 2:54.

⁶⁰ Demir, 2:106.

⁶¹ Dânişmend Gazi'nin gaza arkadaşı.

⁶² Demir, *Dânişmendname*, 2:106.

⁶³ Amasya

⁶⁴ Demir, *Dânişmendname*, 2:108.

⁶⁵ Demir, 2:110.

⁶⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, 50.; Müneccimbaşı, Dânişmend Gazi'nin Tokat'ı fethi sebebiyle pek çok ganimet elde ettiğini kaydetmiştir.(Müneccim Başî Ahmed, *Câmiu'd- Düvel*, II:148.)

bütünüyle askerlerine dağıtmıştı. Bir kısım ganimeti ise halifeye göndererek fethi müjdelemişti.⁶⁷ *Dükiyye*'nin fethine sevinen halife “*Rum'da ne kadar şehir fethederse Melik Dânişmend'in olsun*” yazılı bir fermanı Dânişmend Gazi'ye göndermişti.⁶⁸

3.2. Türkiye Selçukluları Dönemindeki Kuşatma

1074 yılından 1175 yılına kadar Dânişmendli idaresinde kalan Tokat Kalesi, II. Kılıç Arslan döneminde (1155-1192) Türkiye Selçuklu idaresine geçmiştir.⁶⁹ Dânişmendliler sonrası dönemde de önemini koruyan Tokat, Türkiye Selçuklularının meliklik merkezi olmuştur II. Kılıç Arslan ülkeyi sağlığında oğulları arasında taksim ettiğinde Tokat mahsuresi⁷⁰ Melik II. Rükneddin Süleyman Şah'a (1196-1204) verilmişti.⁷¹ Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümü sonrası yerine geçen oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı tahtan indiren amcası I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196, 1205-1211) ona Tokat bölgesini iktâ olarak vermişti.⁷² I. Gıyâseddin Keyhusrev daha sonra Tokat'a melik olarak oğlu I. Alâeddin Keykubad'ı (1220-1237) göndermişti.⁷³ Melik Alâeddin Keykubad yaklaşık altı yıl boyunca Tokat'ı idare etmişti.⁷⁴ II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246), Köseadağ'da Moğollara karşı mağlup olduğunda haremîni ve hazinelerini Tokat'a göndermiş, bir süre sonra da kendisi Tokat'a gitmişti.⁷⁵

Türkiye Selçuklularının meşhur devlet adamı Pervâne Muîneddin Süleyman döneminde (ö. 1277) yıldızı parlayan Tokat, bir ara IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (1249-1254, 1257-1266) başkenti olmuştu.⁷⁶ İşte Selçuklu dönemindeki ilk kuşatma da bu dönem yaşanmıştı. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünün ardından oğulları II. Alâeddin Keykubad (1249-1254), IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249, 1249-1262) ülke yönetimine talip olmuşlar, bu nedenle de aralarında mücadele başlamıştı.⁷⁷ Melikler arasındaki mücadeleyi kendi çıkarları için körükleyen Moğollar ise siyasetlerine uygun gördükleri Sultan'ı destekliyorlardı. Bu mücadelelerden birinde II. İzzeddin Keykâvus Moğollar karşısında mağlup olunca başkent Konya'dan Antalya'ya kaçmıştı.⁷⁸ Bu durum üzerine Borgulu'da zindanda tutulan kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan Moğolların isteği üzerine zindandan çıkarılarak tahta oturtulmuştu.⁷⁹ Tahtını sağlamlaştırmak isteyen IV. Rükneddin Kılıç Arslan Hemadan'a giderek Hülâgû'dan (1256-1265) yarlıg almak istemişti. Bu amaçla yola çıkan Rükneddin, Hülâgû'dan istediği desteği görmüş, yarlıgı alarak dönüş yoluna geçmişti. Erzincan'a vardığında kış şartlarının zorluğu yüzünden bahara kadar orada kalmıştı. Bu durumdan istifade eden Sultan II. İzzeddin Keykâvus Konya'ya giderek tahta oturmuş, ardından da Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a bağlı olan devlet adamlarını cezalandırmıştı. Durumdan haberdar olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Pervâne Muîneddin Süleyman'ın desteğini alarak Tokat'a yürümüş ancak Yıldız Dağı civarında İzzeddin'in adamı Şah Melik'e karşı mağlup olmuştu. Bu durum üzerine Pervâne Muîneddin Süleyman Hülâgû'dan yardım istemişti. Yardım teklifini kabul eden Hülâgû, Alıncak Noyan ve Kadagan Noyan'ı on bin süvariyle Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a yardıma göndermişti.⁸⁰ Moğollardan aldığı yardımla Tokat'a hareket eden Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan Niksar'ı kuşatarak ele geçirmiş ardından da buranın emirliğini ve serleşkerliğini Pervâne Muîneddin Süleyman'a vermişti. Bu sırada

⁶⁷ Dânişmendnâme'de Tokat ve çevresinin fethini anlatan bu olaylar dizisi tarihi kronoloji ile birebir örtüşmemektedir. Çünkü Dânişmendnâme, Dânişmend Gazi'nin etrafında teşekkül etmiş fetih menkıbelerinden oluşan destanı bir romandır. Bu durum destandaki bahsi geçen kimi isim ve görevlilerin kesin olarak tespitini güçleştirmektedir.” (Ahmet Yaşar Ocak, “Dânişmendnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 478.)

⁶⁸ Demir, *Dânişmendnâme*, 2:110.

⁶⁹ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c. 2 (Ankara: TTK Yayınları, 1950), 418.

⁷⁰ Korunmuş, ihata edilmiş şehir.

⁷¹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, 50; Münecim Başî Ahmed, *Câmiu'd- Düvel*, II:25.

⁷² İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, 117.

⁷³ İbn Bibi, 123.

⁷⁴ Sahib Necmeddin ve Pervâne Şerefeddin Muhammed Melik Alâeddin Keykubad Tokat'ta bulunduğu süre içinde ona hizmet etmişlerdi. (İbn Bibi, 228.)

⁷⁵ İbn Bibi, 500-501; Münecim Başî Ahmed, *Câmiu'd- Düvel*, II:89.

⁷⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 45; Mesut Çıtak, “Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3, sy 1 (2020): 82.

⁷⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, 29.

⁷⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, 577. Aksarayî, Sultan İzzeddin'in Antalya'ya uğramadan doğrudan İstanbul'a gittiğini kaydetmiştir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, 32.)

⁷⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, 33.

⁸⁰ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*, 581.

Pervâne'nin naibleri ve adamları Tokat'tan çıkmış yerlerine Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un naibleri yerleşmişti. Niksar'dan Tokat'a varan Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan kalenin teslimini Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un naiblerinden istemiş ancak bu teklif naiblerce geri çevrilmişti. Bu durum üzerine kale kuşatılarak mancınıklar vasıtasıyla gece gündüz saldırı yapılmıştı. Ancak kalenin muhkemliği nedeniyle kuşatmadan bir netice alınamamıştı. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan başarısız olmasına rağmen hemen Tokat'tan ayrılmamış, bir süre Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a karşı tedbir almak ve mühimmat toplamak amacıyla Kab, Zile, Tazimun ve Kazova havalisinde dolaşmıştı.⁸¹

3.3. Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti Dönemindeki Kuşatmalar

Sultan II. Mesud'un (1282-1296, 1302-1308) ölümüyle Türkiye Selçukluları tarih sahnesindeki rolünü tamamlamıştı (1308).⁸² Bu dönem Anadolu'nun en önemli siyasi aktörü olan İlhanlılar ise eski güçlerini kaybetmişlerdi. Merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilen İlhanlı valileri Anadolu'da kendi başlarına hareket etmeye başlamıştı. Özellikle Tokat'ın da içinde bulunduğu Orta Anadolu şehirleri siyasi çekişmelerin merkezi haline gelmişti. Bu kargaşa ortamından istifade eden Uygur Türk'ü Emir Eretna, 1327 tarihinde Sivas merkez olmak üzere Eretna Devleti'ni kurmuştu.⁸³ Eretna Devleti'nin başkentiyle Tokat'ın sınır komşusu olması Tokat'ın pek çok siyasi olaydan etkilenmesine neden olmuştu. Eretna Devleti'nin zayıfladığı Alâaddin Ali Bey döneminde Amasya valisi Hacı Şadgeldi'nin Tokat'ı ele geçirerek Şeyh Necib'i yönetici olarak ataması, iki taraf arasında Tokat merkezli mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştu. Alâaddin Ali Bey, Hacı Şadgeldi gailisini ortadan kaldırmak üzere Amasya'ya sefere çıkmış ancak bu son seferi olmuştu. Artukâbâd'da vebaya yakalanan Ali Bey bu rahatsızlıktan kurtulamayarak orada vefat etmiş, cenazesi de Tokat'a getirilmişti.⁸⁴ Alâaddin Ali Bey'in ölümü Türk tarihinin önemli isimlerinden biri olan Kadı Burhâneddin Ahmed'in (ö. 800/1398) iktidarının önünü açmıştır. O, önce Eretna idaresinde Kayseri kadılığı ardından Alâaddin Ali Bey'in vezirliğini yapmıştı. Alâaddin Ali Bey'in ölümünün ardından da oğlu Mehmed'in naibi olmuştu (9 Şubat 1381).⁸⁵ Mehmed'in küçük yaşta olması nedeniyle yönetimi devralan Kadı Burhâneddin Ahmed, bir süre sonra kendi adıyla anılacak devletini kurmuştur.⁸⁶ Böylelikle Alâaddin Ali Bey'in Hacı Şadgeldi'ye karşı sürdürdüğü mücadeleyi Kadı Burhâneddin Ahmed devralmış oldu. Tam da bu sırada Hacı Şadgeldi, Yozgat ve Kırşehir taraflarındaki Cayğazan Kabilesi'ne ait Moğol askerleriyle ittifak edip Tokat halkını da kendi yanına çekerek Sivas'a doğru harekete geçmişti. Durumdan haberdar olan Kadı Burhâneddin gerekli hazırlıkları yaparak düşmanını beklemeye başlamıştı. Bu hazırlıklar Cayğazan Moğollarını tedirgin etmiş, bu nedenle Hacı Şadgeldi ile yaptıkları ittifakı bozmuşlardı.⁸⁷ Bu durum üzerine Hacı Şadgeldi sefere devam etme fikrinden vazgeçerek Amasya'ya geri dönmüştü. Hacı Şadgeldi'nin bu başarısızlığı evvelce ona taraftar olanların Kadı Burhâneddin tarafına geçmesine neden olmuştu. Bu kişilerden biri Tokat valisiydi. O, damadıyla birlikte Sivas'a giderek itaatini Kadı Burhâneddin'e arz etmişti. Diğer taraftan Şeyh Necib, Kadı Burhâneddin'i Tokat Kalesi kumandanı Mukbil aleyhine kışkırtmaya çalışmıştı. O, Kadı Burhâneddin'e Rum ülkesine hâkim olmanın yolunun Tokat Kalesi'ne hâkim olmaktan geçtiğini söyleyerek, Mukbil'in azledilmesini talep etmişti. Ancak Kadı Burhâneddin Şeyh Necib'in tahriklerine aldanmayarak suçu olmayan kale kumandanı Mukbil'i azletmemişti. Daha sonra Kadı Burhâneddin bir dizi atamada bulunarak Eretna hanedanından Feridun'u Artukâbâd emaretine, Seyyidi Hüsam'ı Dânişmendiye vilayetine, Şeyh Necib'i de Tokat'a göndermişti. Kadı Burhâneddin'in Tokat Kale yöneticisi aleyhine iş yapmaya razı edemeyen Şeyh Necib kaleye hâkim olmak için harekete geçmişti. Bu amaçla Seyyidi Hüsam ve Feridun'la işbirliği yaparak kale yöneticisi Mukbil'i ve destekçilerini kaleden çıkarmıştı.⁸⁸ Durumdan haberdar olan Kadı Burhâneddin, Şeyh Necib'in kendi emri hilafına iş yaptığını öğrenmiş ancak ona karşı gerekli tedbiri alamamıştı. Çünkü Hacı Şadgeldi Tokat'ı kendi topraklarına katmak için üç bine yakın askerle kaleyi kuşatmıştı. Hacı Şadgeldi'nin kaleye olan saldırısı karşısında acziyete düşen Şeyh Necib, Kadı Burhâneddin'den

⁸¹ İbn Bibi, 582.

⁸² Muharrem Kesik, "Mesud II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 344.

⁸³ Kemal Göde, "Eretnaogulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 295.

⁸⁴ Aziz B. Erdeşir-İ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 174.

⁸⁵ Yaşar Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970), 48.

⁸⁶ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 64.

⁸⁷ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 222; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 52.

⁸⁸ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 224; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 53.

bir an evvel yardıma gelmesini istemişti. Yardım haberini alan Kadı Burhâneddin yanına bin kadar asker alarak Tokat'a hareket etmişti.⁸⁹ Kadı Burhâneddin Tokat'a yaklaştığında Hacı Şadgeldi'nin konumunu öğrenmek için Emir Pir Ali'yi göndermişti. Ancak Emir Pir Ali ve askerleri Hacı Şadgeldi tarafından tuzağa düşürülerek bozguna uğratılmıştı. Bu tuzaktan kurtulan Emir Pir Ali'nin bazı adamları durumdan Kadı Burhâneddin'i haberdar etmişlerdi. Kadı Burhâneddin durmaksızın Hacı Şadgeldi üzerine hareket etmiş, onu mağlup ederek ricata mecbur etmişti.⁹⁰ Böylelikle kale Hacı Şadgeldi'nin eline geçmekten kurtulmuştu. Bir süre sonra Kadı Burhâneddin, Hacı Şadgeldi'yi bertaraf ederek otoritesinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştı.

Hacı Şadgeldi'den sonra sıra Tokat Kalesi'ndeki asi Seyyidi Hüsam, Şeyh Necib ve Feridun'a gelmişti. Kadı Burhâneddin bu beyleri itaat altına almak için harekete geçerek Tokat Kalesi'ni kuşatmıştı. Saldırıları sonuçsuz kalan Kadı Burhâneddin Ahmed, kaleyi abluka altına alarak karargâhında beklemeye başlamıştı. Bu sırada asi kale yöneticileri boş durmamış ittifak ettikleri Babuk oğlu Ali Paşa ile Kadı Burhâneddin'e av sırasında suikast düzenlemek istemişler ancak muvaffak olamamışlardı. Asi beylerin bu hareketine öfkelenen Kadı Burhâneddin kaleye olan saldırısını daha da yoğunlaştırmıştı. Ancak kale saldırıyla alınabilecek bir kale değildi. İçerdekiler dışarı çıkamıyor, dışarıdakiler içeri giremiyordu. Bu nedenle savunucular Kadı Burhâneddin'e bir suikast girişiminde daha bulunmuşlar ama bunda da başarısız olmuşlardı. Kuşatmanın üzerinden bir kış geçmiş ancak kale tüm saldırılara rağmen alınamamıştı. Kadı Burhâneddin kuşatmayı devam ettirmenin kendi aleyhine olabileceğini görerek, 1382 baharında kuşatmayı kaldırarak Sivas'a geri dönmüştü.⁹¹ Kadı Burhâneddin bir süre devletinin diğer işleriyle meşgul olduktan sonra kendisine karşı rakipleriyle ittifak kuran Seyyidi Hüsam'ı ortadan kaldırmak ve mukavemet yuvası olan Tokat Kalesi'ni ele geçirmek için yeniden harekete geçmişti. O, kalenin doğrudan saldırı ile alınamayacağını iyi bildiği için öncelikle kaleye erzak girişini önleyecek tedbirler alarak kaleyi abluka altına almıştı. Kadı Burhâneddin kaleyi kuşatmadan evvel kale dışına çıkan Seyyidi Hüsam ise Moğollar ile birlikte karşı saldırıda bulunmak amacıyla harekete geçmişti. Durumdan haberdar olan Kadı Burhâneddin, kendisine karşı oluşan bu büyük ittifak karşısında Tokat'ta kalmanın doğru olmayacağını düşünmüştü. Buna karşın Emir Yusuf Çelebi, Tokat'ın kale gibi bir kent olduğunu, bu nedenle düşmana Tokat'ta karşılık verilmesi gerektiğini söylemişti. Ancak bu öneri Kadı Burhâneddin tarafından kabul edilmeyerek başka bir planın icrasına karar verilmişti. Bu plana göre Kadı Burhâneddin Kazâbâd'da Moğolların geçiş güzergâhında onlara pusu kuracak, Emir Şeyh Müeyyed ise kaleyi kuşatmaya devam edecekti.⁹² Ancak işler Kadı Burhâneddin'in planladığı gibi gitmemiş, ittifak kurduğu Amasya Beyi Ahmed, Moğollarla işbirliği yapmıştı. Durumdan habersiz olan Kadı Burhâneddin, Tokat yakınlarında Moğollarla mücadeleye girmişti. Bu mücadelede Emir Ahmed ve Moğollar arasında kalan Kadı Burhâneddin'in ordusu dağılmış, kendisi de canını zor kurtarmıştı.⁹³ Böylelikle Kadı Burhâneddin'in Tokat Kalesi'ni alma hususundaki bir teşebbüsü daha başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Kadı Burhâneddin, uğradığı bu bozgunun ardından duruma hâkim olmakta gecikmedi. Birçok meseleyi halleden ama Tokat Kalesi konusunda istediğini elde edemeyen Kadı Burhâneddin artık bu sorunu tamamen çözüme kavuşturmaya karar vermişti. Kaleye saldırmanın bir sonuç vermediğini biliyordu. Bu nedenle kaleyi tecride karar verdi. Bunun için önce Tokat'ın ileri gelenlerinin ve halkının *Komanat*'a gitmesini emretti. Böylelikle şehirde kimse kalmayıp kale çevresindeki ticareti kesintiye uğrattı. Daha sonra Tokat yakınlarına başka bir kale inşa ettirerek yönetimini Şeyh Misafir'e verdi. Şeyh Misafir devamlı suretle kaleyi murakabede tuttu. Böylelikle kale iktisadî ve askerî açıdan abluka altına alınmış oldu.⁹⁴ Alınan bu tedbirler neticesinde kalede yiyecek içecek sıkıntısı ortaya çıktı. Şeyh Necib çaresiz eski müttefikleri Amasya Beyi Ahmed'den yardım istedi. Emir Ahmed az bir miktar yardımda bulundu ama bu yardım Şeyh Necib'in sıkıntılarını gideremedi. Artık kaleyi idare edemeyeceğini

⁸⁹ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 227; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 54.

⁹⁰ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 227.

⁹¹ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 246; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 64.

⁹² Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 250; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 66.

⁹³ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 252; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 68.

⁹⁴ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 280; Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, 77.

anlayan Şeyh Necib, kalenin idaresini Emir Ahmed'e vermek istediye de o bu isteği kabul etmedi. Şeyh Necib ondan ümidini kesince Sivas'a geldi ve kaleyi Kadı Burhâneddin'e teslim etti.⁹⁵

SONUÇ

Akdağların uzantısı olan bir tepe üzerinde inşa edilen Tokat Kalesi, şehrin merkezî noktasında tüm yönlere hâkim bir konumda bulunmaktadır. Antik dönemde Çördük ve Geyras Kalesi ile birlikte yol güzergâhının kontrolü amacıyla inşa edilen kalenin Helen, Roma, Bizans ve Türk hâkimiyeti döneminde önemi giderek artmıştır. Esasında Antik dönemde Tokat'ın ilk yerleşimi *Komana* adlı bir höyüktür. *Ma* adlı tanrıça için kurulan tapınağa adanmış din adamları tarafından idare edilen bu şehir, yılın belli zamanlarında yapılan *Eksodos* törenleri nedeniyle yoğun ziyaretçi akınına uğramıştır. Bu durum *Komana*'da ticari faaliyetlerin canlanmasına neden olmuştur.

Roma İmparatorluğu döneminde MÖ 4. yüzyılın başlarında *Komana*'da yaşayan bir grup insanın Hristiyan olması nedeniyle uğradığı baskılar Tokat şehrinin kuruluş sürecini başlatmıştır. Zira baskılara maruz kalan bu Hristiyan grup kendilerini güvende hissedecekleri kaleye yerleşmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun ardından Bizans'ın Anadolu'da yönetimi devralmasıyla Tokat Kalesi Bizanslı idarecilerin eline geçmiştir. Malazgirt Savaşı sonucu Romanos Diogenes'in Alparslan'a vadettiği tazminatı Tokat'a varınca ödeyeceğine dair söz vermiş olması, 11. yüzyılda Tokat'ın zengin bir şehir olduğunu göstermektedir. Buna karşın Tokat'ın şehir kimliğini tam manada kazanması Dânişmend Gazi'nin kaleyi fethetmesi ile başlamıştır. Fetihden sonra kale çevresinde başlayan imar çalışmaları, Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bu yapılar sayesinde Tokat'ın Türk kimliği perçinlenmiştir.

Üzerinde yer aldığı tepenin topografik yapısı sayesinde Tokat Kalesi Anadolu'nun en muhkem kalelerinden biri olmuştur. Bu tepe oldukça dik ve sarp olup, yekpare kaya kütleleri hendeğe ihtiyaç duymamaktadır. Kuşatıcı orduya ait mancınıkların taşlarını kaleye ulaştırması oldukça zordur. Buna karşın kaleden sapan ile atılacak taşlar kuşatıcıları zor duruma sokabilirdi. Türkiye Selçukluları ve Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti döneminde iç mücadelelere sahne olan Tokat Kalesi değişik defalar kuşatılmasına rağmen yukarıda sayılan nedenlere bağlı olarak doğrudan saldırı ile ele geçirilememiştir.

İçerisinde *zindan*, *zerehdâne* (*cebehâne*), *camii*, *ambar* ve *basamaklı su tüneli* gibi yapıların bulunduğu kale, Osmanlı döneminde Çardak-ı Bedevi olarak adlandırılmıştır. Tokat şehri ve kalesi ile ilgili bilgi veren Osmanlı kaynakları, kalenin zindanlarında pek çok ünlü ismin mahpus hayatı yaşadığını nakletmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru modern hapishanelerin ve idare binalarının kurulması kaleye olan ihtiyacı azaltmıştır. Bu nedenle yöneticiler tarafından terk edilen kalenin savunma yapıları giderek tahrip olmuştur. Ambar, zerehdâne (*cebehâne*), ve camii tahrip olan yapılar arasındadır. Bu yapıların bir kısmı günümüzde kazılar neticesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu Evliyâ Çelebi'nin Ceylan Yolu olarak adlandırdığı basamaklı tünelin keşfi kaleye olan ilgiyi daha da artırmıştır. Ayrıca *Kazıklı Voyvada*'nın Tokat Kalesi zindanında hapsedilmiş olduğuna dair olasılık kalenin Türkiye çapında tanınmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac. *Abû'l Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. 2. Ankara: TTK Yayınları, 1950.
- Açikel, Ali. "Tokat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41:219-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Akar, Ali. "Mirkâtü'l Cihâd (Dil İncelemesi-Metin, Dizin)". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü, 1997.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l- Ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Aktaş, Esat. "19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı". *Mavi Atlas* 9, sy 1 (2021): 98-110.
- Âşık Paşazade. *Osmanoğullarının Tarihi*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tasarım Yayınları, 2003.

⁹⁵Esterabâdî, *Bezm u Rezm*, 287; Yücel, Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), 81.

- Bilirli, Tahir. "Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri, Tokat Hapishanesi Örneği". *History Studies* 11, sy 3 (2019): 891-913.
- BOA. A.DVNSMHHM.d 116/394
- Boşdurmaz, Nurcan. *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*. İstanbul: Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.
- Bulut, Ahmet Emirhan. "Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Cameron, Averil. *Bizanslılar*. Çeviren Özkan Akpınar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Cumont, Franz. "Studia Pontica. II. Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie, par Franz Cumont et Eugène Cumont, 1906". Editör Georges Radet. *Revue des Études Anciennes* 9, sy 1 (1907): 93-96.
- Çağ, Galip. "Tahrir Defterlerine Göre Rumeli'de Kale Teşkilatına Kırçova Kalesi Örneğinden Bir Bakış (1515- 1542)". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy 2 (2020): 639-43.
- Çıtak, Mesut. "Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3, sy 1 (2020): 73-89.
- Demir, Necati, çev. *Danışmendname*. C. 2. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2020.
- Demiralay, Mehmet. "Selçuklularda Zeredhâne (Silâhhâne)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, sy 2 (30 Aralık 2022): 473-92. <https://doi.org/10.18513/egetid.1226543>.
- Dilligil, Turhan. *Tarih Boyunca Tiyatro I*. Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Kitabevi, 1953.
- Erciyas, Burcu, ve Emine Sökmen. "Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2007". 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 2008, Ankara*, 1:289-306. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Erciyas, Burcu, Emine Sökmen, ve Coşku Kocabıyık. "Komana Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışmaları". 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul*, 4:121-32. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Erciyas, Burcu, ve Mustafa N. Tatbul. "Komana Kazısının 10. Yılı 2018 Çalışmaları". 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019*, 1:537-50. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Erciyas, D. Burcu. "Komana/Sisiye'de Bir Orta Çağ İşliği: Bizans'dan Danışmendliler'e Tokat'ın Değişen Çehresi". *Güneş Karadeniz'den Doğar. Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*, 141-59. Ankara: Hel Yayıncılık, 2013.
- Esterâbâdî, Aziz B. Erdeşir-İ. *Bezm u Rezm*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*. Çeviren Seyit Ali ve Yücel Dağlı. C. 2,1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- . *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi*. Çeviren Seyit Ali Kahraman. C. 5,1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Göde, Kemal. "Eretnaoğulları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11:295-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İbn Bibi. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Esîr. *El Kâmil Fi't-Tarih*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. C. X. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Kesik, Muharrem. "Mesud II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 29:342-44. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kılıçarslan, Yasemin. "Cebeci". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7:182-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Mehmed Neşrî. *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*. II c. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

- Müneccim Başı Ahmed, b. Lütfullah. *Câmiu'd- Düvel*. Çeviren Ali Öngül. C. II. İzmir: Akademi Kitapevi, 2001.
- Naîmâ Mustafâ Efendi. *Nâimâ Tarihi*. 3 c. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1937.
- Norwich, John Julius. *Bizans (Erken Dönem MS 323-802)*. Çeviren Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Dânişmendnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8:478-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9:480-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önal, Ahmet. “Tokat’ın Zoraki Misafirleri”. *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (Tokat, 01-03 Kasım 2012)*, 243-50. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2013.
- Özçağlar, Ali. “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşimler”. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy 3 (1991): 61-78.
- Öztürk, Necdet. “Osmanlı Devleti’nde Bazı Kamu Görevlilerinin Hapisle Cezalandırılmalarına İlişkin Ek Bilgiler (1300-1453)”. *Journal of Social Policy Conferences*, sy 49 (21 Ekim 2010): 900-909.
- Ramsay, W. M. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. Çeviren Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Ruhi Tarihi Oxford Nüshası Değerlendirme Tipkibasım Ve Yeni Harflerle Neşr*. TTK Yayınları, 1992.
- Sökmen, Emine. “Çördük and Geyras Strongholds-Preliminary Results”. *Exploring the Hospitable Sea: Proceedings of the International Workshop on the Black Sea Held in Thessaloniki, (21-23 September 2012)*, 165-74. Oxford: Archaeopress, 2013.
- Strabon. *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası*. Çeviren Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Tekin, Murat. “Pontos Bölgesi’nin İç Kesimindeki Kaya Mezar Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme (Gaziura ve Zela Örnekleri Üzerinden)”. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, sy 26 (2020): 131-47.
- Tekin, Murat, Şengül Dilek Ful, ve Hatice Uyanık. “Kazova’da (Dazimonitis) Yeni Keşfedilen Basamaklı Tüneli Bir Pontos Krallığı Kalesi: Dereköy Kalesi”. *Bulleten* 86, sy 306 (2022): 399-426.
- Von der Osten, H. H. *Explorations in Central Anatolia Season of 1926, Researches in Anatolia*. Editör James Henry Breasted. Illinois: University of Chicago Press, 1929.
- Yıldız, Özgür. “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”. *Gazi Akademik Bakış* 9, sy 17 (17 Aralık 2015): 91-111..
- Yücel, Yaşar. *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970.